

ZDZISŁAW DĄBROWSKI

FIZJOKRATYCZNE TABLEAU ECONOMIQUE Z PUNKTU WIDZENIA
KONCEPCJI RACHUNKU SPOŁECZNEGO*

I

Współcześni ekonomiści wywodzą początki tzw. rachunku społecznego od fizjokratów, nie wspominają natomiast o makroekonomicznym rachunku leżącym u podstaw doktryny merkantylistów. Postulując wykorzystanie bilansu handlowego do mierzenia bogactwa narodu i określenia jego zmian, merkantyliści zakładają potrzebę przeprowadzania okresowych wyliczeń w zakresie globalnych wielkości eksportu i importu. Merkantylistyczny rachunek makroekonomiczny nie stanowi jednak istotnego źródła myśli ekonomicznej, skąd początek biorą idee dzisiejszego rachunku społecznego. Jeśli bilans handlowy pokazuje jedynie końcowe rezultaty, jakie uzyskała gospodarka merkantylistyczna wskutek operacji handlu zagranicznego, to fizjokratyczna tableau przynosi już obraz funkcjonowania gospodarki narodowej, wykazujący proces tworzenia i podziału produktu globalnego i dochodu narodowego.

Założeniami swymi rachunek społeczny sięga przede wszystkim do fizjokratycznej teorii dystrybucji, rozwijającej problematykę krążenia bogactwa narodu i ogólnej równowagi gospodarczej. Wielkie zasługi przypisuje się bezpośrednio Quesneyowi, który będąc inspiratorem wielu myśli fizjokratycznych i autorem dzieła *Tableau Economique*,

* Jednym określeniem rachunku społecznego, bez wprowadzania szczegółowych rozróżnień, nazywamy gross national product accounting i input-output analysis, szeroko wykształcone dzisiaj na zachodzie Europy oraz w Stanach Zjednoczonych metody makroekonomicznej analizy funkcjonowania kapitalizmu. Wobec wymienionych form rachunku społecznego, współczesny comptabilite nationale française nie wykazuje większych odrębności, wszystkie zasadnicze ich założenia poznawcze pozostają wspólne. Określeniem rachunku społecznego nie obejmujemy tutaj systemu M. A. Copelanda (money flows system), który prowadzi jedynie analizę należności i zobowiązań płatniczych, pomija natomiast swym badaniem materialne procesy reprodukcji.

jest tym samym prekursorem koncepcji rachunku społecznego. Dzisiejsze rozległe studia nad dochodem narodowym dopiero wtedy zyskały sobie miano rachunku społecznego, gdy usiłowały ustalić prawa jego powstawania, podziału i zużytkowania w społeczeństwie. W teorii ekonomii nie jest to myśl zupełnie nowa, a jako pierwsi drogę jej utworowali fizjokraci, chociaż pewną zasługę mają tutaj również Vauban i Lavoisier¹.

Wskutek makroekonomicznego nastawienia badawczego, jakie reprezentuje współczesna ekonomia kapitalizmu i jej tendencji do praktycznego wykorzystania postulatów teorii, dużej aktualności nabierają dzisiaj poglądy Quesnaya. Makroekonomiczny model badawczy fizjokratów i makroekonomiczna koncepcja kluczowych ich pojęć (np. produit net, avances, reprises) stały się podstawą do łączenia imienia Quesnaya z osobą Marksa, Keynesa i Leontiefa² oraz rozpatrywania całokształtu jego dorobku z punktu widzenia najnowszej teorii ekonomii. Obserwowany ostatnio powrót do idei Quesnaya, przypomnienie od nowa nauce jego dzieła, dokonuje się głównie za sprawą Leontiefa. Autor słynnej dzisiaj input-output analysis, określając charakter podstawowej swej pracy, nazywa ją próbą budowy tableau economique dla gospodarki amerykańskiej lat 1919—1929³. Dzięki niemu zdobywa pełne uznanie podniesiony kiedyś przez fizjokratów twórczy wysiłek umysłu, a Quesnay staje się jednocześnie oryginalnym protoplastą teorii ekonomii. Wszelkie opracowania poświęcane dzisiaj makroekonomicznej analizie funkcjonowania gospodarki, jeśli wymieniają historyczny rodowód obecnych postaci rachunku społecznego, nie pomijają teraz fizjokratycznej koncepcji *Tableau*. Przede wszystkim usiłują wykazać jej wpływ, przejęcie pewnych myśli, bądź podkreślają przynajmniej jej znaczenie dla współczesnych pomysłów i osiągnięć.

W rzeczywistości Quesnay opracował nie jedną, a dwie kolejne i całkowicie zamknięte wersje swego makroekonomicznego modelu badawczego. W roku 1758 ukazała się pierwsza wersja pt. *Tableau Economique*, gdy druga jako *Analyse du Tableau Economique* opublikowana została dopiero po 8 latach, tj. w roku 1766. Z podręczników historii doktryn ekonomicznych dobrze znana jest wszystkim druga i ostateczna wersja *Tableau*, lecz pierwsza, odkryta znacznie później i mniej oma-

¹ Por. E. James, *Historia myśli ekonomicznej XX wieku*, Warszawa 1958, s. 317.

² Por. J. A. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Londyn 1955, s. 241—243, oraz J. Zagórski, *Tableau Economique Quesnaya z punktu widzenia zagadnień współczesnej teorii ekonomii*, „*Ekonomista*” 1958, nr 6 s. 1501 (przypisy).

³ W. W. Leontief, *The Structure of American Economy 1919—1939*, Nowy Jork 1953, s. 9.

wiana przez historyków⁴, uchodzi najczęściej uwadze większości ekonomistów. Ostatnio J. Zagórski⁵, przeprowadzając analizę pierwszej wersji *Tableau* przypomina ekonomistom o jej istnieniu i zapoznaje szeroko z jej problematyką polskiego czytelnika.

Wspomniane dwa wydania pracy Quesnaya, jakkolwiek wykazują duże podobieństwo wzajemne przez swoją konstrukcję i ciągłość idei przewodniej, posiadają inaczej rozłożone akcenty badawcze i różne są ich punkty widzenia. Nie zawierając zasadniczych rozbieżności natury problemowej i metodycznej, oba ujęcia *Tableau* charakteryzują się jedynie odmiennym podejściem analitycznym. Wcześniejsza koncepcja daje rozwiązanie od strony wydatków ludności, bada wpływ ich wielkości i rozdziału na warunki równowagi gospodarczej i przebieg reprodukcji rolnej. W końcowej wersji Quesnay analizuje nie tyle wydatki ludności, lecz uwagę swoją koncentruje przede wszystkim na produkcji i dochodzie narodowym. Fizjokratyczny podział społeczeństwa na klasy występuje w późniejszym dopiero opracowaniu *Tableau*, a początkowo jego miejsce zajmuje określona klasyfikacja wydatków całej ludności.

Trzyrodzajowy układ ogółu wydatków i sprzężony ich charakter, jak i podobieństwo przyjętego kryterium ich rozróżnienia i kryterium podziału klasowego społeczeństwa nie zmieniają istotnie meritum sprawy. Odrębność merytoryczną zawartą pomiędzy obydwoma wersjami *Tableau* stanowi jedynie: a) różne ujęcie i rozwiązanie problemu równowagi gospodarczej, b) postawienie kwestii nakładów na produkcję rolnictwa. Jeśli pierwotnie bardziej interesuje Quesnaya dochodzenie do równowagi statycznej i nie próbuje bilansować wyników swego modelu, to przy drugim wydaniu pracy zasadniczego znaczenia nabiera już proces osiągania równowagi ogólnej z zachowaniem nadal ram statyki⁶. W przeciwieństwie wreszcie do pierwszej wersji *Tableau*, końcowy jej model, poza nakładami na kapitał obrotowy (*avances annuelles*), obejmuje również nakłady na kapitał trwałe (*avances primitives*), którego oprocentowanie wchodzi do analizy cyklu reprodukcji.

II

W wydaniu określanym nazwą *Tableau Economique* (1758 r.) Quesnay wychodzi od analizy wydatków, jakie ponosi fizjokratyczne społeczeństwo. Wydatki całej ludności dzieli na trzy zasadnicze rodzaje:

⁴ W polskich wydaniach podręczników z historii doktryn ekonomicznych jedynie J. St. Lewiński w swych *Twórcach ekonomii politycznej* podaje odtbitkę pierwszej wersji *Tableau*, lecz wcale nie zajmuje się jej treścią i nie przeprowadza żadnej analizy w tekście podręcznika.

⁵ J. Zagórski, op. cit., głównie s. 1501—1513.

⁶ Ibidem, s. 1503—1504.

1. wydatki produkcyjne (*dépenses productives*), tj. wydatki na rolnictwo i jego produkcję,

2. wydatki dochodu (*dépenses du revenu*), które oznaczają wydatkowanie *produit net*,

3. wydatki jałowe (*dépenses steriles*), czyli wydatki na produkcję rzemiosła i przemysłu.

Wyszczególnione wydatki nie zajmują pod względem znaczenia gospodarczego jednakowej pozycji, lecz zachodzi między nimi pewna hierarchia ważności. Najbardziej istotną funkcję spełniają wydatki dochodu, ich charakter jest determinujący, natomiast pozostałe rodzaje wydatków uzależnione są ściśle od wydatkowania *produit net*.

Zamierzone przez właścicieli ziemskich, podyktowane ich osobistą wolą proporcje zużytkowania dochodu czystego przynoszą, jak pokazuje to *Tableau*, głębokie reperkusje społeczne i wywierają decydujący wpływ na dalszy przebieg reprodukcji rolnej. Do rozkładu wydatków właścicieli ziemskich dostosowuje się drogą licznych transakcji obustronny proces wymiany między dwoma gałęziami gospodarki fizjokratycznej (rolnictwo i rzemiosło z przemysłem), a jako wypadkowa odpowiednio kształtuje się wielkość i struktura rzeczowa całej produkcji. Wydatki dochodu czystego, zajmując kluczową pozycję gospodarczą, wyznaczają każdorazowo zakres reprodukcji rolnej i określają jednocześnie przyszłe warunki bytowe społeczeństwa.

Tableau Economique ⁷

Wydatki produkcyjne na rolnictwo	Wydatki dochodu	Wydatki jałowe na rze- miosło i przemysł
Nakłady roczne	Dochód roczny	Nakłady roczne
600 produkują netto ...	600	300
Produkcja		Rękodzieła
300 — reprodukują netto	300	300
150 — reprodukują netto	150	150
75 — reprodukują netto	75	75
37.10 — reprodukują netto	37.10	37.10
18.15 — reprodukują netto	18.15	18.15
9. 7. 6. — reprodukują netto	9. 7. 6.	9. 7. 6.
4.13. 9. — reprodukują netto	4.13. 9.	4.13. 9.
2. 6.10 — reprodukują netto	2. 6.10.	2. 6.10.
1. 3. 5. — reprodukują netto	1. 3. 5.	1. 3. 5.
0.11. 8. — reprodukują netto	0.11. 8.	0.11. 8.
0. 5.10. — reprodukują netto	0. 5.10.	0. 5.10.
0. 2.11. — reprodukują netto	0. 2.11.	0. 2.11.
0. 1. 5. — reprodukują netto	0. 1. 5.	0. 1. 5.

⁷ Schemat 1. wydania *Tableau Economique* podany zostaje za odbliskiem oryginału, którą zamieszcza Lewiński w *Twórcach ekonomii politycznej*, Lublin 1921, s. 35.

Oryginalny układ początkowej koncepcji *Tableau*, przytaczany poza pracą J. Zagórskiego bez żadnych komentarzy, podany został dla lepszego zrozumienia analizy i uzyskania pełniejszego poglądu.

Na początku *Tableau* Quesnay przedstawia sytuację, gdzie rolnictwo i rzemiosło z przemysłem dysponują całoroczną swoją produkcją, a właściciele ziemscy posiadają pełną sumę swego pieniężnego dochodu, który otrzymali tytułem dzierżawy za ziemię. Zamknięty cykl krążenia i odnawiania wydatków charakteryzowany jest tutaj dwustronnie, zarówno jako przepływy pieniądza, jak i przepływy produkcji materialnej.

Dysponując dochodem właściciele ziemscy prowadzą tylko transakcje zakupu i połowę dochodu przeznaczają na produkty rolne, gdy drugą jego część wydają bez reszty na wyroby przemysłowe. Natomiast rolnictwo i sektor sterile poza zakupami dokonują także sprzedaży we wzajemnych obrotach i na rzecz właścicieli ziemskich. Wszelkie ich zakupy i wpływy ze sprzedaży przeznaczone zostają całkowicie na produkcję i stanowią nakłady produkcyjne dla przyszłego okresu gospodarczego. Obie gałęzie wytwórczości zachowują jednolitą strukturę nakładów: 50% nakładów rolnictwa i sektora sterile jest pochodzenia obcego, obsługuje je zawsze sąsiedni partner produkcji. Analizowane nakłady przybierają tutaj jedynie charakter nakładów bieżących (*avances annuelles*), innego zaś rodzaju nakładów nie obejmuje jeszcze Quesnay zakresem analizy w pierwszej wersji *Tableau*. Funkcja regulatora nakładów na produkcję społeczną, tym samym też poziomu i struktury całej produkcji, wyznaczona zostaje popytowi, który na produkty rolne i wyroby przemysłowe zgłaszają właściciele ziemscy, rolnictwo i fizjokratyczny sektor sterile.

Na tle współzależności zachodzących między wydatkami produkcyjnymi i wydatkami jałowymi, które determinowane są wielkością i podziałem wydatków dochodu, fizjokratyczne *Tableau* pokazuje także proces tworzenia dochodu czystego. Celem jego zilustrowania, poza dwoma kolumnami liczb obrazującymi przepływy międzygałęziowe, wprowadza Quesnay ponadto trzecią, identyczną kolumnę liczb. Wielkości dochodu czystego korespondują tylko jednostronnie z rolnictwem, tj. jedynym źródłem wytwarzania *produit net*, wynoszą równe 100% każdorazowo lokowanych nakładów i wyrażają kwoty pieniężne przekazywane kolejno przez farmerów dla właścicieli ziemi. Cyfrowe szeregi tablicy Quesnaya reprezentują nie kończący się postęp geometryczny zbieżny, gdzie wyrazem początkowym jest kwota 300 liwrow, a iloraz postępu wynosi 0,5. Według wzoru na sumę postępu zbieżnego trzy ciągi liczb powinny zamknąć się końcową liczbą 500. Zgodne wyniki dają jedynie

nakłady produkcyjne dla rolnictwa i dochód właścicieli ziemskich, tymczasem produkcja sektora sterile kształtuje się faktycznie jako wielkość dwukrotnie wyższa od nakładów podanych w fizjokratycznej tablicy⁸.

Dla wyjaśnienia powstałej nieścisłości rachunku trzeba podjąć problem obrotów wewnątrzgałęziowych, a bardzo pomocną okazuje się wtedy druga wersja *Tableau*. Tutaj Quesnay uwidacznia, podobnie jak poprzednio, różnicę pomiędzy nakładami i produkcją klasy jałowej, przy czym tłumaczy, że połowa bieżącej produkcji zatrzymana jest dla pokrycia nakładów na rok przyszły⁹. W obu przypadkach zachodzi łądząco podobna sytuacja, jednak jej uzasadnienie musi przebiegać inaczej, gdyż model Quesnaya nie pozostaje całkowicie identyczny. Odnośnie do sektora sterile koncepcja pierwszej *Tableau* nie ogranicza się tylko do przepływów międzygałęziowych, lecz podaje jednocześnie jego obroty wewnątrzgałęziowe. Natomiast końcowe wydanie *Tableau* uwzględnia jedynie transakcję wymiany i przyjmuje założenie, że wszystkie sumy uzyskane przez klasę jałową ze sprzedaży wydawane zostają na produkty drugiej gałęzi.

Według sugestii J. Zagórskiego, przy kolumnie „wydatki jałowe” Quesnay abstrahuje rzekomo od obrotów wewnętrznych sektora sterile¹⁰. Jeśli początkowa pozycja *Tableau* przedstawia stan zapasów, który jest wyjściowym punktem obiegu (co stanowi słuszne stanowisko), to druga połowa nakładów, jak twierdzi Zagórski, objęta zostaje aktami produkcji i wymiany dopiero po rozpoczęciu procesu reprodukcji¹¹. Ostatni człon tej interpretacji trudno zaakceptować, jest sprzeczny przede wszystkim z liczbowym dowodem Quesnaya, jak i nie znajduje w jego ramach rozwiązania. Bardziej przekonujące i bliższe własnej intencji Quesnaya wydaje się naświetlenie od innej strony. W trakcie przebiegu reprodukcji Quesnay rozdziela za każdym razem wydatki jałowe i łatwo można dostrzec kwoty tworzące stopniowo obrót wewnętrzny sektora sterile. Nowy cykl reprodukcji zaczyna tylko połowa całkowitej produkcji jałowej (300 liwrów), która odpowiada wartości zakupionych płodów rolnych i podlega dalszej wymianie zewnętrznej. Tymczasem pozostałe 300 liwrów, odpowiadające wartościowo drugiej części produkcji jałowej, stanowi własny obrót wewnętrzny i nie wchodzi już do następnego obiegu. Podobnie traktuje i rozwiązuje Quesnay sprawę odnośnie do samego także rolnictwa. Z globalnej sumy nakładów na rolnictwo,

⁸ J. Zagórski, op. cit., s. 1503.

⁹ Odnośnie do nakładów klasy jałowej porównaj wywody Quesnaya zawarte w „Analizie Tablicy ekonomicznej”, jak również jego uwagę wypowiedzianą przy schemacie tablicy. Patrz: F. Quesnay, *Pisma wybrane*, Kraków 1928, s. 100 i 105.

¹⁰ J. Zagórski, op. cit., s. 1505.

¹¹ Ibidem, s. 1517.

tj. 600 liwrów, zakresem powtórnego obiegu objęta jest jedynie połowa kwoty (300 liwrów), która jako zapas służy dla zaspokojenia potrzeb właścicieli ziemskich.

III

W *Analyse du Tableau Economique* (1766 r.) Quesnay odstępuje od zamiaru przedstawienia modelu, jak wydatki ludności wpływają na powstawanie produkcji i produit net, jak kierunki i sposób zużytkowania wydatków dochodu kształtują wielkość reprodukcji rolnej. Analizując nadal podstawy prosperowania rolnictwa i utrzymania wysokiego poziomu jego reprodukcji, Quesnay inaczej rozkłada teraz akcenty swej analizy. W drugiej wersji *Tableau* punktem wyjścia staje się bezpośrednio produkcja i dochód czysty, a poznanie praw ich krążenia i podziału na końcowych odbiorców stanowi tutaj właściwy problem wymagający rozwiązania.

Trzyrodzajowa konstrukcja wydatków dawnej *Tableau* zastąpiona zostaje tym razem trzyklasowym układem społeczeństwa, w którym właściciele ziemi zachowują dalej wysoką pozycję w kierowaniu procesem reprodukcji materialnej. W hierarchii społecznej najwyższą i pierwszą klasą jest klasa właścicieli (classe de preproprietaires), która obejmuje panującego, właścicieli ziemskich i pobierających dziesięciny. Zakresem drugiej klasy objęci są rolnicy-dzierżawcy (classe productive), a ostatnie miejsce zajmuje klasa jałowa (classe sterile), do której wchodzi zatrudnieni w rzemiośle, przemyśle i handlu, tj. mieszczaństwo. W przekroju klasowym społeczeństwa bądź nie uwzględnione zostały masy ludu (petit peuple), które spełniają rolę dostawców siły roboczej i stanowią uważaną za gospodarczo bierną klasę czwartą, bądź też dodane zostały we właściwej proporcji do klasy drugiej i trzeciej¹². Celem Quesnaya nie było przedstawienie tutaj całego społeczeństwa jako socjologicznego zbiorowiska jednostek, chodziło mu przede wszystkim o grupy ekonomiczne, które kierują społeczną aktywnością gospodarczą i ponoszą odpowiedzialność za dobrobyt narodu.

Zaprowadzony przez Quesnaya podział społeczeństwa na trzy klasy i koncepcja cyrkulacji produkcji między klasami społecznymi, jak i kategoria produit net nie są jego całkowicie oryginalnym pomysłem, lecz początek swój biorą od Cantillon¹³. Według opinii Schumpetera,

¹² Por. J. A. Schumpeter, op. cit., s. 239.

¹³ Cantillon jako pierwszy rozpatruje swoją teorię podziału przy określonej strukturze społecznej i wykorzystuje układ klasowy za narzędzie do badania zjawisk gospodarczych. Jego produit de la terre dzieli się na trzy różne części, które stanowią trzy odrębnego rodzaju renty (les trois rentes). W szczególności jedna renta przypada właścicielom (seigneurs) tytułem dzierżawy za ziemię,

przy historycznej analizie tekstów i treści ekonomicznej jasno występuje analogia, że Cantillon był tym dla Quesnaya, czym dla Marksa był Ricardo¹⁴. Założenia teoretyczne Cantillonu odnośnie do czystego dochodu (czystej renty) oraz metodyczne rozwiązanie jego teorii obiegu i podziału przypominają łudząco koncepcje Quesnaya. Bez wątpienia, Cantillon dał wcześniejszą próbę syntetycznego spojrzenia na funkcjonowanie (gospodarki i naszkicował bezpośrednio problematykę dla fizjokratycznej *Tableau Economique*, chociaż teorii swej nie przedstawił w postaci żadnej tablicy.

W ostatecznej wersji *Tableau*, poza ujętymi także poprzednio nakładami rocznymi (avances annuelles), które stanowią odnawiany corocznie kapitał obrotowy, Quesnay wprowadza dalej nakłady na kapitał trwałe (avances primitives) i nakłady gruntowe (avances foncieres), tj. inwestycje podjęte kiedyś przez właścicieli majątków dla przygotowania ziemi do uprawy, jak np. wykarczowania lasów, oczyszczenia terenów i wzniesienia budynków. W fizjokratycznej analizie reprodukcji najważniejszą rolę odgrywają avances annuelles i avances primitives, a avances foncieres nie zostają objęte procesem cyrkulacji, lecz służą Quesnayowi do wytłumaczenia aktu przywłaszczenia produit net.

Według Quesnaya stosunek nakładów rocznych do pierwotnych (avances primitives) wynosi dla rolnictwa francuskiego jak 1:5 i w schemacie *Tableau* na 2 miliardy avances annuelles przypada tym samym 10 miliardów avances primitives. Na skutek reprodukcji rolnictwo otrzymuje powrotnie pełną kwotę nakładów rocznych i zatrzymuje sobie ponadto ze sprzedaży swej produkcji 1 miliard, który obliczony przez Quesnaya jako 10%¹⁵ wartości wyłożonego kapitału trwałego ma stanowić procenty od nakładów pierwotnych. Objęte rachunkiem

druga stanowi zysk dla farmerów, a trzecia wracając nakłady poniesione przez farmerów (także ich własne koszty utrzymania) służy do utrzymania ludzi i pokrycia wydatków rzeczowych niezbędnych do uprawy roli. Klasa właścicieli otrzymaną rentę wydatkuje na wyroby pochodzenia przemysłowego, natomiast rolnicy-dzierżawcy spośród dwóch trzecich ich własnej renty jedną czwartą przeznaczają na zakupy miejskie. Cały produit de la terre nie pozostaje tym samym na wsi, ale przechodzi w połowie do miasta, gdzie żyje rzekomo druga połowa ogółu ludności. Tutaj służy zarówno jako środek do utrzymania ludności miejskiej, bądź też wykorzystywany jest przez przedsiębiorców miejskich jako nakłady do dalszej produkcji. Por. R. Cantillon, *Ogólne rozważanie nad naturalnymi prawami handlu*, Warszawa 1938, s. 118–134.

¹⁴ J. A. Schumpeter, op. cit., s. 218.

¹⁵ Zdaniem Quesnaya, odnośnie do rolnictwa stopa procentowa dziesięć od stu dla nakładów pierwotnych nie jest za wysoka i odsetki roczne powinny tutaj być przynajmniej tak wysokie, jak te, które płaci się próżniaczemu rentierowi. Por. F. Quesnay, *Pisma...*, op. cit., s. 103.

reprodukcji oprocentowanie avances primitives zawiera nie tylko roczny koszt tytułem zużycia kapitału trwałego, lecz uwzględnia jednocześnie pewną część na rezerwy gospodarcze. Przy rolnictwie tworzone w ten sposób rezerwy mają chronić społeczeństwo przed klęskami żywiołowymi i stworzyć niezbędne zasoby, aby możliwe było utrzymanie dotychczasowej reprodukcji rolnej.

Fizjokratyczną koncepcję teorii dystrybucji przedstawił Quesnay powtórnie w postaci *Tableau Economique*, jednakże inaczej tym razem naświetlił swój punkt widzenia.

Schemat *Tableau Economique* ¹⁶

Reprodukcja całkowita: 5 miliardów

	Nakłady roczne klasy wy- twórczej	Dochód właścicieli ziemi, panującego i po- bierającego dzie- sięciny	Nakłady klasy jałowej
	<u>2 miliardy</u>	<u>2 miliardy</u>	<u>1 miliard</u>
Sumy służące do opłacenia docho- du i procentów od nakładów pier- wotnych	1 miliard		1 miliard
	1 miliard		
	1 miliard		1 miliard
Wydatki na nakłady roczne	<u>2 miliardy</u>		
Razem	<u>5 miliardów</u>		
			<hr/>
			Razem 2 miliardy, z których połowę klasa ta zatrzy- muje na nakłady roku następnego

Spośród 5 miliardów całkowitej reprodukcji rocznej rolnictwa 3 miliardy jej wartości drogą wymiany nabyte zostały przez właścicieli ziemi i klasę jałową. W posiadaniu klasy wytwórczej znajdują się jeszcze płody rolne wartości 2 miliardy, jak też otrzymane za 1 miliard od klasy jałowej wyroby przemysłowe, to jest razem 3 miliardy wartości, które stanowią roczne zasoby rolnictwa, tzw. reprises. Przy reprodukcji 5 miliardów wartości biorą udział przede wszystkim 2 miliardy wydatkowane jako avances annuelles, gdy 1 miliard potrącany od produkcji rolnictwa jako odsetki nakładów pierwotnych nie jest stale nagromadzonym zapasem, lecz Quesnay zalicza go także do sumy roz-

¹⁶ Ibidem, s. 105.

chodów rocznych. Zamortyzowane corocznie kwoty avances primitives, wykorzystane bądź dla odnowienia elementów majątku trwałego, bądź dla ulepszenia uprawy gruntów, przynoszą równą sobie wartość płodów rolnych i stwarzają przed ponownym zainwestowaniem rezerwy gwarancyjne niezbędne przy reprodukcji rolnej. Dla produit net ramowym wyznacznikiem jego rozmiarów jest wysokość avances annuelles¹⁷, a każde przekroczenie ich sumy, przekazanie więcej wartości klasie właścicieli, oznacza zachwianie warunków równowagi uzasadniających dobrobyt i pomyślność narodu.

W schemacie *Tableau* zilustrowany przebieg i proporcje wymiany pomiędzy klasami nie określają stałego, niezmiennie już obowiązującego porządku gospodarczego, lecz pokazują docelowy model równowagi, gdy zachodzi optymalny podział produkcji i dochodu czystego. Natomiast konkretnie ukształtowane, całkiem różne stany pomyślności i upadku narodu mogą nasuwać wiele innych przypadków, z których każdy musi stanowić podstawę do odrębnego rachunku. Wszczęte przez fizjokratów wysiłki nad ożywieniem rolnictwa, poprawą jego funkcjonowania i przysporzeniem bogactwa kraju wymagają od klasy właścicieli oszczędności na wydatkach jałowych i przeznaczania większej części dochodu dla reprodukcji rolnej. Jeśli możliwie najwyższy jest stopień uprawy rolnictwa, jeśli dochody właścicieli nie zdołają już dalej wrosnąć, wtedy dopiero połowa produit net wykorzystana być może na zakupy od klasy jałowej. Przy stanie optymalnym formuła równowagi Quesnaya dopuszcza najwyżej równy podział dochodu właścicieli pomiędzy klasę wytwórczą i klasę jałową, a tylko trzecia część wydatków klasy wytwórczej przechodzić powinna do klasy jałowej¹⁸. Odstępstwo od prawidłowej struktury wydatków na niekorzyść popytu rolnego narusza warunki ogólnej równowagi, grozi niezreprodukowaniem całości produktu czystego i zwiastuje tym samym regresję gospodarczą.

W konkretnej rzeczywistości sytuacja zawsze mniej lub bardziej odbiega od doskonałego obrazu, jaki przedstawiają fizjokraci. Toteż Quesnay, uwzględniając potrzeby praktyki, dołącza do *Tableau* tzw. Maximes, które kieruje zasadniczo pod adresem rządu gospodarczego. Wskazania swoje Quesnay wyprowadza od strony dystrybucji, pomimo statycznego jednak charakteru całokształtu jego poglądów, faktycznym ich celem było spowodowanie ożywienia rolnictwa. Jako dźwignia roz-

¹⁷ Wewnętrzny podział produit net przeprowadzają fizjokraci według zasady: dwie siódme stanowią ma dochód panującego, cztery siódme całkowitego dochodu jest częścią przypadającą właścicielom ziemi, a jedną siódmą tylko część otrzymują przy podziale pobierający dziesięciny.

¹⁸ F. Quesnay, *Pisma ...*, op. cit., s. 106.

woju rolnictwa występuje popyt konsumpcyjny, a powiększenie wewnętrznego rynku zbytu na produkty rolne stanowi wymóg potęgowania aktywności gospodarczej. Wprost keynesowska argumentacja dotyczy przede wszystkim klasy właścicieli i ich dochodu czystego, którego wydatkowanie spełnia funkcję regulatora reprodukcji rolnej. Niemniej dostrzegany jest fakt, że uszczuplenie dostatku najniższych klas obywateli mogłoby niedostatecznie przyczynić się do spożycia i przynieść tym samym zmniejszenie dochodu czystego¹⁹. Zalecając pełne wydawanie dochodu i przeznaczenie dużej jego części na płody rolne, Quesnay przestrzega właścicieli ziemi przed zbyt wysokimi wydatkami jałowymi i przed tworzeniem zapasów pieniędzy. Bez uszczerbku dla powtórzenia reprodukcji dopuszcza najwyżej, aby tworzone od nowa zapasy pieniądza pokrywały się wzajemnie z wracającymi do obiegu²⁰. Wobec rządu podnosi także postulat przeciwko polityce oszczędzania i gromadzenia pieniędzy, jak i domaga się pobierania podatku jedynie od dochodu gruntowego przypadającego właścicielom ziemi. Jeśli nakładany decyzją państwa podatek ma sprzyjać podnoszeniu bogactwa narodu, to musi mieć nie rujnujący charakter i powinien wzrastać proporcjonalnie do zwiększania dochodu gruntowego²¹.

Jakkolwiek fizjokratyczna teoria ekonomii głosi zasady *laissez-faire*'yzmu, Quesnay docenia należycie ingerencję państwa i postuluje jej podporządkowanie założeniom „królestwa rolniczego”. Ówczesne państwo, prowadząc politykę podatkową i politykę pożyczek, stwarza — zdaniem Quesnaya — poważną groźbę zakłócenia przebiegu reprodukcji rolnej i wymaga dlatego sprecyzowania określonych reguł postępowania. Wykorzystanie *Tableau* powinno ułatwić państwu poznanie możliwości i skutków dotychczas przypadkowo rozwijanej działalności i jej korygowanie według wymogów dobrobytu narodu. Na państwo powinien przejść, jak domagają się fizjokraci, obowiązek utrzymania kontroli wobec własnej polityki gospodarczej i przestrzegania idei fizjokratyzmu przy wykonywaniu swej funkcji skarbowej.

W maksymach Quesnay poświęca również wiele uwag właścicielom ziemskim, jakkolwiek maksymy nie są do nich oficjalnie adresowane. Jasno fizjokraci dostrzegają dwie istotne przeszkody dla powtórzenia reprodukcji rolnej: jedną stwarza państwo przez wykonywanie swej funkcji skarbowej, a drugą stwarzają właściciele ziemi podczas realizacji dochodu czystego. Zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych klasy właścicieli, poddane ich własnym aktom wyboru, nosi charakter determinujący, określając — jak wiadomo — sytuację wyjściową przy

¹⁹ Por. maksymę XX.

²⁰ Por. maksymę VII i XXII.

²¹ Por. maksymę V, XXVII, XXVIII, XXIX, XXX.

powtórny rachunku reprodukcji rolnej. Troską zabiegów Quesnaya jest poszanowanie przez właścicieli przyszłych względów pomyślności narodu, rozsądne tym samym korzystanie ze swobody dzisiejszego działania i preferencji wydatków. Zarówno polityce dysponowania dochodem czystym, jak i polityce dzierżawnej Quesnay zakreśla dopuszczalne ze stanowiska makroekonomicznego granice swobodnej dyspozycji.

IV

Jakkolwiek fizjokraci sprowadzają punkt widzenia na źródła bogactwa i wzrost dobrobytu społeczeństwa do rolnictwa i wytwarzanego tutaj *produit net*, uwzględniają jednocześnie funkcjonowanie całości kształtu gospodarki narodowej. W ramach *Tableau* rolnictwo wykazuje swoje produkcyjne i konsumpcyjne powiązania gospodarcze, a popyt i jego struktura reprezentowane przez trzy klasy społeczne spełniają funkcję regulatora dla reprodukcji rolnej. Ponadto fizjokraci podejmują problem międzygałęziowych (rolnictwo i przemysł) przepływów produkcji i jej podziału na końcowych odbiorców, jak też pokazują proces tworzenia i cyrkulacji dochodów ludności.

Uwagę Quesnaya przyciąga najbardziej sfera dystrybucji, jej analizie poświęca większość swoich rozważań, a aspekty natury produkcyjnej traktuje raczej drugoplanowo. Jego teoria dystrybucji formułuje warunki popytu dla prawidłowego funkcjonowania gospodarki z akcentowaniem interesu rolnictwa, przy tym podaje jednocześnie wymogi ogólnej równowagi gospodarczej i dobrobytu narodu. Zainteresowania badawcze fizjokratów nie dotyczą operacji handlu zagranicznego i ich wpływu na gospodarkę wewnętrzną kraju. W fizjokratycznej analizie reprodukcji gospodarka występuje jako układ zamknięty, gdzie transakcje wymiany stanowią agregaty kupna-sprzedaży dokonywane między klasami jednego społeczeństwa.

Treściowe bogactwo *Tableau* nie kończy się na koncepcji rachunku społecznego, który pod różną postacią podnosi zazwyczaj problem równowagi ogólnej²², nie ogranicza się również do idei przepływów międzygałęziowych, lecz wykracza poza ich zakres. W szczególności

²² Pewne wątpliwości budzi opinia Schumpetera, jakoby Quesnay utożsamiał równowagę ogólną z równowagą pomiędzy klasami społecznymi. W systemie Quesnaya utrzymanie właściwej równowagi między rolnictwem a sektorem sterile stanowi niezbędny warunek zreprodukowania dotychczasowego *produit net* i wyznacza jednocześnie stan pomyślności narodu. Jakkolwiek analizę równowagi i rachunek dobrobytu prowadzi Quesnay przy podziale klasowym społeczeństwa, centrum jego uwagi wypełnia przede wszystkim kwestia zachowania odpowiednich proporcji pomiędzy rolnictwem a sektorem sterile. Por. J. A. Schumpeter, op. cit., s. 243.

podkreślenia wymaga wykorzystanie przez Quesnaya aktualnego tła społecznego przy przedstawianiu przebiegu procesów sfery produkcji i sfery podziału. Dla charakterystyki kształtowania się zjawisk gospodarczych nie wszystkie dzisiaj formy rachunku społecznego operują strukturą społeczną jako narzędziem poznawczym. Jedynie socjalistyczny bilans gospodarki narodowej stosuje przekrój społeczny i nawiązuje procesy reprodukcji materialnej od strony różnych form własności. Ani koncepcja input-output analysis, podobnie też system social accounting nie podejmują za Quesnayem żadnej próby przeprowadzenia analizy funkcjonowania gospodarki z punktu widzenia aspektu społeczno-klasowego.

W swoim *Tableau* fizjokraci przedstawiają również rezultaty rozproszony produkcji indywidualnej rolnictwa i przemysłu jako produkt globalny, a pojęcie dochodu uzyskuje dzięki nim po raz pierwszy charakter makroekonomiczny. Podnosząc reproduction annuelle i produit net do rangi agregatów społecznych, Quesnay nie uważa ich tylko za kategorie abstrakcyjne, lecz usiłuje im nadać całkiem konkretny wyraz liczbowy. W drugiej zwłaszcza wersji *Tableau* zajmuje się możliwie dokładnym, najbardziej bliskim rzeczywistości szacunkiem wartości produkcji brutto i dochodu, jak też wyznaczeniem wielkości innych agregatów, np. trzech rodzajów avances i kategorii reprises²³. Zawartość liczbową tablicy przedstawia wtedy faktyczny poziom reprodukcji materialnej, zaznajamia ze strukturą gospodarki kraju i określa produkcję globalną poszczególnych gałęzi gospodarczych. Wykazuje dane dotyczące kosztów otrzymania produkcji, ich fizjokratycznie pojętej struktury i wzajemnie zachodzących proporcji zużytkowania nakładów. Dalej uwidacznia ogólne rozmiary wytworzonego dochodu czystego i pozwala także odczytać jego stosunek do osiągniętej produkcji brutto.

Na gruncie teorii dystrybucji wszechstronnie prowadzone studia nad rzeczywistością gospodarczą i całościowe jej potraktowanie, jak też ilościowe ujęcie²⁴ modelu badawczego Quesnaya, czynią jego *Tableau*

²³ W odróżnieniu od Quesnaya i Leontiefa, którzy nadają swym modelom charakter statystycznie operatywny, gdyż zamierzają usprawnić funkcjonowanie współczesnej im gospodarki, Marks traktuje swój schemat reprodukcji na przykładzie cyfrowym, jak też wykazuje przeszkody utrudniające zrealizowanie warunków równowagi i warunków wzrostu w gospodarce kapitalistycznej. Toteż Schumpeter chwaliąc Quesnaya i Leontiefa, a czyniąc zarzut Marksowi za brak operatywności statystycznej modelu, zdaje się nie dostrzegać istniejących różnic w nastawieniu badawczym wymienionych autorów. Por. J. A. Schumpeter, op. cit., s. 241–242.

²⁴ Fakt posługiwania się przez Quesnaya danymi cyfrowymi dla objaśnienia swego *Tableau* pozwalał niektórym autorom uważać go za poprzednika szkoły matematycznej. Porównaj chociażby artykuł A. Ouckena, *Fizjokraci jako założyciele szkoły matematycznej*, Economic Journal, czerwiec 1896 r.

pierwszą historycznie koncepcją rachunku społecznego. Jakkolwiek fizjokratyczne *Tableau* otwiera początek rozwoju nauki ekonomii i powstało przeszło dwieście lat temu, zawiera wiele podstawowych idei nowoczesnego rachunku społecznego²⁵. W szczególności fizjokraci postawili i rozwinęli najlepiej dystrybucyjne i dochodowe elementy problematyki swojej tablicy, a pośrednie stadia produkcji, tj. problem przepływów międzygałęziowych ma dla nich tylko pomocnicze znaczenie. Przy dochodowej analizie reprodukcji Quesnay koncentruje całą uwagę na procesie tworzenia i pierwotnego podziału dochodu netto, gdy wtórny podział produit net i jego wpływ na przebieg reprodukcji rolnej nie znajduje jeszcze większego zainteresowania u fizjokratów. Wreszcie kwestia przepływów międzygałęziowych, chociaż wyraźnie postawiona w *Tableau* i poddana przez fizjokratów (analizie, jest inaczej rozwiązana od sugestii input-output analysis.

Ukształtowanie wzajemnych proporcji między rolnictwem i przemysłem fizjokraci podporządkowują bezpośrednio proporcjom zużycowania dochodu czystego, kierunkami zaś jego wydatkowania (nakładów) determinują przyszły dobrobyt społeczeństwa. Poprzez badanie wymiany międzygałęziowej poznajemy strukturę nakładów we fizjokratycznie pojętych gałęziach gospodarki: 50% nakładów rolnictwa i sektora sterile jest pochodzenia obcego, obsługuje je zatem sąsiedni partner produkcji. Cicho zakładanym „współczynnikom wytwarzania” fizjokraci przypisują jednak inne założenia poznawcze, jak uczynił to później Leontief. Według swych „współczynników wytwarzania” określają przepływy (podział) produit net między gałęziami gospodarczymi, nie badają natomiast przy ich pomocy technologicznych powiązań produkcji, jak też ich wpływu na strukturę gospodarki narodowej.

Idąc śladami Quesnaya (zarazem także i Marksa), Leontief podejmuje problem przepływów produkcji społecznej, bada jego wzorem proces krążenia produkcji między określonymi gałęziami wytwarzania i ludnością danego kraju. Obok ogólnych jedynie analogii świadczących o przejściu pewnych idei teoretycznych, model badawczy Leontiefa wykazuje jednocześnie własne odrębności i zawiera postulaty innych rozwiązań. Przede wszystkim Leontief nie traktuje gospodarki narodowej jako układu zamkniętego, inaczej aniżeli Quesnay rozpatruje tym samym przebieg reprodukcji społecznej, zagraniczne transakcje handlowe obejmuje wspólnym obrazem przepływów i podziału produkcji. Następnie teoria reprodukcji Quesnaya pomija swym badaniem działalność interwencyjną państwa, nie uwzględnia jeszcze funkcji dochodów

²⁵ Por. P. Sulmicki, *Przepływy międzygałęziowe*, Warszawa 1959, s. 30.

i wydatków państwa przy analizie cyklu reprodukcji, natomiast Leontief włącza działalność administracji państwowej do zakresu własnej koncepcji input-output analysis. Wreszcie, kiedy Quesnay analizę równowagi produkcji ogranicza podziałem gospodarki narodowej na dwa tylko działy wytwarzania, to model Leontiefa ma charakter wielogałęziowy, przeznaczony jest do badania zależności między większą liczbą gałęzi produkcyjnych.